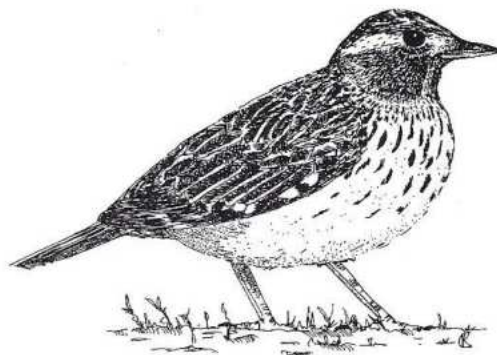

Leeuweriken

is er nog toekomst in de duinen?

RUUD CUPERUS EN THEO VERSTRAEL

“... die zingend altijd zweeft en zwevend altijd zingt...”. Lyriek uit de pen van Jac. P. Thijsse in zijn boek “Vogelzang”, waarschijnlijk opgetekend na zo maar een duinbezoek. Helaas heeft deze lyriek inmiddels plaats moeten maken voor nostalgie: duinen met grote aantallen tierelierende leeuweriken zijn verleden tijd. Is de oude glorie nog terug te krijgen? Of zullen ook in de toekomst de duinen verstoken blijven van het broeden van Veld-, Boom- en Kuifleeuwerik?

De Boomleeuwerik

De Veldleeuwerik staat te boek als een weinig keurige soort in zijn keuze van het broedbiotoop: hoe opener het landschap, des te talrijker. De hoogste dichtheden worden in de regel bereikt in vochtige, extensief gebruikte graslanden. In de duinen waren (duin)graslanden, uitgestrekte valleien en voormalige aardappellandjes lange tijd de favoriete broedplaatsen. In de West- en Oostduinen van Goeree was de broeddichtheid in de periode 1972-1978 liefst 80 paar/100 ha; gemiddeld bedroegen de dichtheden in de duinen van de Randstad 5 tot 50 paar/100 ha.

Achteruitgang

Amper 20 jaar later is de situatie dramatisch verslechterd. Waar de soort nu nog als broedvogel in de duinen aanwezig is, zijn de aantallen in de meeste gevallen slechts een fractie van wat vroeger gewoon was. In de duinen van Zeeland is de soort sterk in aantal achteruitgegaan, behalve op de vroongronden van Schouwen. In Berkheide kwamen in 1990 slechts twee broedparen voor tegen meer dan 40 in het midden van de jaren '70. De Coepelduinen tussen Noordwijk en Katwijk, ten tijde van het veldwerk voor “Randstad en Broedvogels” nog één van de bolwerken van de soort, hebben hun betekenis als broedgebied nog niet verloren, maar even noordelijker in de boswachterij Noordwijk verdween de Veldleeuwerik volledig na er met meer dan 25 paren te hebben gebroed. De afname geldt ook voor de Waddeneilanden; alleen op Vlieland is de situatie voor de Veldleeuwerik in het gunstigste geval stabiel. Even spectaculair als triest zijn de ontwikkelingen in Meijndel en de Amsterdamse Waterleidingduinen (AWD). Dankzij de reeds langlopende inventarisaties kon worden gevolgd hoe de soort pas aan het begin van de 60-er jaren een regelmatige broedvogel werd. Elders waren in de duinen reeds floreerende broedpopulaties aanwezig. In het midden van de 70-er jaren bereikten de populaties hun hoogtepunt om vervolgens beide in een vrije val te raken. In 1990 werden in Meijndel welgeteld vier territoria vastgesteld, in de AWD is de Veldleeuwerik grotendeels uit het open duin verdwenen.

Oorzaken

Het aangeven van oorzaken van de achteruitgang is, zoals zo vaak in dit soort gevallen, een complexe zaak. Het is erg aantrekkelijk om de toenemende verruiging van het middenduin door infiltratie van voedselrijk water, het wegvallen van de konijnenvraat na de introductie van myxomatose in de 50-er jaren en tenslotte zure neerslag als grote boosdoeners aan te wijzen. Ongetwijfeld hebben deze ontwikkelingen de Veldleeuwerik geen goed gedaan. Uit de verspreiding van de Veldleeuwerik in Berkheide in de periode 1976-1985 is goed te zien dat de laatste broedparen zich concentreerden op enkele voormalige aardappellandjes ten zuiden van Katwijk. Dit gebied wordt echter in de weekeinden onder de voet gelopen door drommen dagjesmensen en hun viervoeters. Tegen dit numerieke overwicht bleken de Veldleeuweriken niet bestand. Opvallend is dat ze niet zijn uitgeweken naar de zeereep, zoals de Graspieper wel deed. In het Noordhollands Duinreservaat (NHD) gaat het ook al slecht met de Veldleeuwerik. Alleen in het vlakke en grazige infiltratiegebied Geversduin komen nog redelijke aantallen tot broeden, elders is de soort vrijwel uit het open duin verdwenen. De vermossing van kruidenrijke duingraslanden wordt genoemd als belangrijkste oorzaak voor de enorme achteruitgang. Dit proces voltrekt zich niet alleen in dit gebied, maar heeft ook andere duingebieden in zijn greep en zou dus ook daar van belang kunnen zijn. Op Schouwen grijpt de vermossing echter op minder grote schaal om zich heen, zeker niet op de vroongronden. De begrazing aldaar kan wellicht een rol spelen. Misschien dat daarom de broedpopulatie van de Veldleeuwerik zich op de vlakke vroongronden redelijk goed kan handhaven.

Op Texel heeft de Veldleeuwerik zich alleen in de Slufter als algemene broedvogel weten te handhaven. Ook dit gebied wordt, als één van de weinige duingebieden op Texel, begraasd en is bovendien zeer vlak. In het Zwanenwater broedden slechts twee paar Veldleeuweriken aan het begin van de jaren '80. In

De Kuifleeuwerik met de zeer duidelijk herkenbare kuif (foto: René van Rossum).

die periode ving ook de begrazing aan van een deel van het terrein. In 1987 was het aantal paren Veldleeuweriken toegenomen tot vijf. Of de begrazing deze toename mogelijk heeft gemaakt, blijft echter een kwestie van gissen.

Ook landelijk is een sterke afname van de Veldleeuwerik te zien: van de 750.000 broedparen midden jaren '70 is nog minder dan de helft over.

Deze afname wordt geweten aan veranderingen in het graslandgebruik. Aan de binnenduinrand hebben graslanden bovendien letterlijk het veld moeten ruimen ten behoeve van de economisch rendabeler bollenkultuur.

Boomleeuwerik

De Boomleeuwerik, dankzij zijn jubelende "lu-lu-lu"-zang voor menigeen een zeer geliefde broedvogel, is nog meer een zorgenkind voor de duinen dan neefje Veldleeuwerik. Hij broedt waar spaarzaam begroeide plekken worden afgewisseld met verspreide boom- en struikgroei. Dergelijke biotopen zijn in het westen van Nederland alleen te vinden in het middenduin, vaak tegen het beboste binnenduin aan. In de verspreiding in de periode 1973-1977 kon een concentratiegebied worden onderscheiden van Camperduin in het noorden tot en met Schouwen in het zuiden (m.u.v. de Coepelduinen). Ten noorden en zuiden van deze duingebie-

den kwam de soort niet, nauwelijks of onregelmatig tot broeden.

Helaas is door de recente ontwikkelingen het concentratiegebied nog eens aanzienlijk verkleind. Op Schouwen, Goeree en Voorne, en in Meijndel, Berkheide en boswachterij Noordwijk wordt een koude maartse ochtend niet langer meer opgevrolijkt door de melancholieke zang van de Boomleeuwerik. De aangrenzende AWD ontberen het broeden van de Boomleeuwerik (nog) niet helemaal, maar de aantallen zijn sinds de 70-er jaren sterk afgenomen. Werden er in de periode 1976-1983 nog 30-35 broedparen vastgesteld, nu zijn het jaarlijks nog zo'n 10 à 15 paar.

Ook in de Kennemerduinen is de Boomleeuwerik geen algemene broedvogel meer; waar in 1952 en 1975 nog 23 resp. 37 territoria werden vastgesteld, broedden er in de periode 1987-1989 niet meer dan een schamele 3 à 4 paar. Maar in het nabijgelegen Kraansvlak is van een achteruitgang niets gebleken: het aantal broedparen schommelt hier al sinds 12 jaar rond de 10.

Net over het Noordzeekanaal is de ontwikkeling totaal anders. In het NHD blijkt de Boomleeuwerik zelfs te zijn toegenomen. In 1988 werden 39 broedparen vastgesteld, terwijl enige jaren daarvoor nog slechts 13 paar in het gebied aanwezig waren.

Maar in zijn meest noordelijke Nederlandse broedplaats is het weer droefenis troef: de Schoorlse duinen herbergden in 1960 nog een broedpopulatie van 21 paren, waarvan midden jaren '80 niets meer over was. Toch is hier wel enig optimisme op zijn plaats: hij lijkt - na enkele jaren van afwezigheid - in 1991 met twee tot drie broedparen weer terug van weggeweest.

Oorzaken van de achteruitgang

Vanaf de Tweede Wereldoorlog is een landelijke afname te zien geweest in de dichtheden van de Boomleeuwerik. Recentelijk trad enig herstel op van de populatie in het oosten van het land, maar van dit herstel is in de duinen (nog) nauwelijks iets te merken.

Mogelijk is de toegenomen recreatie van invloed geweest op afname van de Boomleeuwerik in de duinen. Zo is het Kraansvlak, momenteel het bolwerk van de Boomleeuwerik beneden het Noordzeekanaal, slechts per excursie toegankelijk. In

	Veldleeuwerik	Boomleeuwerik	Kuifleeuwerik
status	gedeeltelijk trekvogel	gedeeltelijk trekvogel	hoofdzakelijk standvogel
aantal broedparen in Nederland (22)	750.000	2500-3000	1000-2000
biotoop	wei- en bouwland duinen	zanderige heide bosrijke duinen	droge, zandige streken en ongekultiveerde terreinen
relatie met de mens	kultuurvolger	geen kultuurvolger	kultuurvolger
voedsel(gedrag)	insekten en zaden	vnl. insecten die van de grond worden gepikt	vnl. zaden en dierlijk voedsel die in de bovenste bodemlaag worden weggepikt
broedvoorkomen langs de Nederlandse kust	gehele kust	concentratie Schoorl-AWD	duinen vasteland
broedtijd	vanaf april	vanaf half februari	vanaf maart

Enkele onderscheidende kenmerken en recente gegevens van Veld-, Boom- en Kuifleeuwerik.

Meijndel en Berkheide handhaafde de soort zich het langst in voor publiek niet-toegankelijke terreindelen. In het NHD komen daarentegen jaarlijks vele tienduizenden bezoekers, maar het kent toch een groeiende broedpopulatie van Boomleeuweriken. En wat te denken van de drommen toeristen die jaarlijks de Veluwe bezoeken, terwijl het de soort daar zeer voor de wind lijkt te gaan?

Al met al lijkt de meest aannemelijke oorzaak het verdwijnen van het geschikte broedbiotoop te zijn. Spaarzaam begroeide plekken zijn in de meeste duingebieden verdwenen.

Kuifleeuwerik

Strikt genomen is de Kuifleeuwerik geen broedvogel van de duinen. Het is een kultuurvolger die zowel tijdens de broedperiode als daarbuiten te vinden is in de buurt van cultuurwerken. Voor de duinen zijn dit vooral de gebouwen van waterleidingbedrijven en parkeerplaatsen terwijl ook langs drukke boulevards (o.a. in Scheveningen en Noordwijk) en strandopgangen wordt gebroed. Kuifleeuweriken blijken op het strand nog veel gebruik te maken van oude vloedmerken, zowel om voedsel te zoeken als om te broeden.

In de tweede helft van de 70-er jaren is de landelijke tendens zwak afnemend of stabiel geweest, maar in de tachtiger jaren nam de broedpopulatie weer verder af. Het waarom van de recente afname is nog onduidelijk.

Langs de kust is de Kuifleeuwerik nooit een algemene broedvogel geweest. Op zijn hoogst zullen enige tientallen paren hebben gebroed. Heden ten dage worden deze aantallen waarschijnlijk niet meer gehaald. In Bergen aan Zee en Egmond is de Kuifleeuwerik reeds als broedvogel verdwenen, terwijl ook steeds minder broedgevallen voorkomen rond Den Haag, Katwijk en de Kennemerduinen. In andere gebieden, zoals rond Noordwijk, is van een achteruitgang (nog) geen sprake. Kwantitatieve gegevens over de Kuifleeuwerik zijn erg spaarzaam. Gezien de landelijke afname lijkt er geen plaats voor optimisme.

De duinen van de Waddeneilanden en Zeeland werden in het verleden opvallend gemedend. Een sluitende verklaring voor deze verspreiding is nog nooit gegeven. In Sleeswijk-Holstein is wel gesug-

gereerd dat het koelere klimaat de Europese kusten minder geschikt maken als broedbiotoop voor de Kuifleeuwerik. De soort zou in Zeeland kunnen ontbreken, omdat hij op klei- en slikgronden nauwelijks kan foerageren.

Beheer

In het beheer van duingebieden staan de laatste jaren het tegengaan van verstuiking door middel van begrazing en het toelaten van verstuingen centraal. Beide maatregelen kunnen van groot belang worden voor het herstel van de broedpopulaties van Veld- en Boomleeuwerik in de duinen. Door begrazing kunnen vegetaties worden kortgehouden, terwijl ook meer variatie in het landschap zal ontstaan. Wellicht zal ook de voedselsituatie gunstiger worden, omdat de uitwerpselen van vee een waar eldorado vormen voor vele ongewervelden. Verstuingen kunnen leiden tot meer open plekken in de duinen. Bovendien zou ook in het beheer van voormalige aardappellandjes beter rekening kunnen worden gehouden met het broeden van Veldleeuwerik, bijvoorbeeld door de toegankelijkheid te beperken.

Gezien zijn binding aan door de mens beïnvloede biotopen is het niet zinnig om in het beheer van duingebieden aandacht te schenken aan de Kuifleeuwerik.

Verantwoording

De auteurs bedanken de volgende personen voor het aanleveren van mondelinge of/ en schriftelijke gegevens: E. Martijn (Zeeuws-Vlaanderen), J. Walhout (Walcheren), T.C.J. Sluiter (Schouwen-Duiveland), K. Tanis & M. Annema (Goeree: De Kwade Hoek), G. van Moll (Voorne, BIC), J. van Dijk (Coepelduinen), H. Vader (AWD), R. Slinks (NHD), W. Klomp (Zwanewater), A. Dijkse (Texel), P. Zegers (Vlieland), F. Zwart (Terschelling), J.F. de Jong & R. Engelman (Ameland), en K. van der Wal (Schiermonnikoog).

Dit artikel is gebaseerd op een groot aantal publicaties van diverse auteurs. Voor geïnteresseerden is een versie van dit artikel beschikbaar met al die literatuurverwijzingen.

De Veldleeuwerik (foto: René van Rossum).